

La «Consueta dels Pastorels» del notari Ferragut: Una nova mostra de teatre nadalenc mallorquí del segle XVI

JOSEP OBRADOR I SOCIES
i JOAN MAS I VIVES *

La troballa de la consueta.

Fa d'això alguns anys. En el curs d'una investigació històrica, vaig topar amb un volum manuscrit, relligat en pergamí, de 230 x 170 mm., foliat gairebé en la seva totalitat, i amb alguns fulls sense numerar. Era un còdex de la sèrie de protocols, conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca (A.R.M.). A força de repassar fulls i més fulls, se'm cansaven els ulls amb tants de contractes, cognoms familiars, divisions de finques, i tot allò que escriuen els notaris per la seva "art de notaria". Però igualment devia passar al primer responsable d'aquelles mateixes fulles manuscrites. També ell, afatat de fórmules jurídiques i d'actes de redacció inequívoca, adesiara devia trempar la ploma, i el seu geni, per apuntar alguna divagació, per assajar alguna majúscula, o per distreure's amb la curiositat d'algun jeroglífic o d'alguna glosa curiosa. Jo, aquell dia, quan comparagueren els versos de la consueta, em vaig sentir ple d'admiració, amb una alegria semblant a la que experimenta qualsevol investigador quan descobreix allò que tan avariciosament ha cercat, i em vingué a la memòria, de sobte, l'exultació humil d'una bella israelita davant la dracma retrobada de l'Evangelí. Em faltà temps per comunicar als amics de la sala de lectura la descoberta i celebraren amb mi tan preciosa mostra de literatura autòctona. Una còpia de l'original va anar a raure a la carpeta, tot esperant l'avinentesa que em permetés d'estudiar-la i publicar-la.

No hi havia dubte. Es tractava d'un fragment del "misteri" de Nadal que solia posar-se en escena per tal de celebrar, al marge de la litúrgia eclesiàstica,

* Aquest treball és producte de la col·laboració de Josep Obrador i Joan Mas. Josep Obrador i Socies, m. ss. cc., és qui va descobrir el text. Aquí el presenta i el transcriu; també fa una semblança històrica del notari Ferragut. Joan Mas i Vives el situa en el context del teatre nadalenc antic, l'analitza i l'anota. Tots dos volen agrair l'ajut de Gabriel Llopart, Llorenç Pérez, Baltasar Coll i Joan Miralles que els han aclarit algun passatge obscur.

Amb el títol del treball només volen indicar que aquests pastorells s'han trobat entre els papers del notari Ferragut, no que aquest en sigui l'autor.

pomposa, solemne i llatina, les festes, santes i alegres, del Naixement. El títol mateix ho confirmava. La troballa d'aquell dia venturós era força interessant. Segurament aquells versos s'havien transmès de viva veu, any rera any, i es recitaven de memòria. Aquell notari, o, potser millor, el seu secretari, els podia recordar. Això explicaria les possibles deficiències de sentit, o les reduccions que hem cregut trobar en algun passatge. Però també podia ésser que hom utilitzàs un manuscrit anterior i fins i tot que l'autor de la còpia tingués part activa en la representació i, per fer millor el seu paper, s'entretingués a recordar-lo o a copiar-lo en els lleures de la feina.

El manuscrit.

El còdex on es troben els nostres pastorells porta la signatura F-4879, i consta de documents datats en la seva major part el 1545 i 1546, encara que n'hi ha algun del 1540. La cal·ligrafia és constant en tot el llibre i deguda a una única mà, la mateixa dels llibres que segueixen en la mateixa sèrie de l'A.R.M. És clara i intel·ligible, per més que la tinta n'ha cremat alguns fragments. La consuetat que hi és inclosa, i que ara publicam, només presenta alguna taca de tinta que dificulta la lectura d'algun mot. El volum comença així: "Protocollum meum qui Onoffrius Farragut vocor".¹ En la seva numeració hi ha una primera part que ocupa els folis 1 a 125, i a full seguit, una segona part, amb numeració nova, que va de l'1 al 108. Aquesta doble numeració podria ésser el resultat d'ajuntar dos volums independents, relligats en un sol llibre. Al verso del f. 108 de la segona numeració comença la consuetat, que ocupa també bona part dels dos folis següents.

La datació gairebé segura del nostre manuscrit és, per tant, el 1546, o, a tot comptar, d'entre el 1540 al 1546. El fet que tot el còdex sigui degut a una única mà ho confirma. El tipus de cal·ligrafia, en opinió del nostre arxiver Antoni Mut, bon especialista en la matèria, és característica del segle XVI i fins i tot de les darreries del XV.

El notari Onofre Ferragut.

Aquest personatge és una figura poc estudiada. Fou el fundador d'una dinastia de notaris que perdurà durant més de cent anys. Nadiu de sa Pobla, exercí la seva professió en aquest mateix poble, on tenia obert el seu despatx. Procedia de la senyorívola prosàpia de Son Ferragut, propietaris de la possessió que els documents coetanis anomenen l'Alqueriassa. Abraçava des del torrent d'Alcanella, avui dit de sant Miquel, fins a la cresta de les muntanyes, on feia divisió amb Fangar, i confrontava, a ponent, amb Gaieta i, a sol ixent, amb Crestatx i Son Cladera. Son Ferragut devia tenir una notable extensió de pla i de muntanya, molt productiva en forment i en pastures pels ramats d'ovelles i de cabres, o d'altre bestiar. Les oliveres donaven la matèria primera per a la tafona i els alzinars abastien les sitges que produïen el carbó.

¹ "Protocol meu, jo que som anomenat Onofre Ferragut".

Els Ferragut posseïen l'alqueria des de feia molts d'anys. Allà, a l'empitada de la muntanya, les velles cases aguantaven el pas dels segles amarades de llegendes. Durant el segle XVI el llinatge es dividia en diverses branques, que s'havien independitzat del tronc comú i s'havien establert pel seu compte. El Molinàs, petita possessió arrencada a Crestatx l'any 1367, era propietat d'un d'aquests Ferragut. Quan es produí la successiva desmembració de les terres de Crestatx, en Francesc Daví, de Pollença, comprà un trast o vela amb servitud sobre les aigües de la Font de l'Ull, amb l'aqüeducte de reminiscències romanes que encara avui perdura. En aquella vela hi construï un molí per tal d'aprofitar l'abundor d'aigua en cascada, i amb el temps s'anomenà el Molinàs, tal com el coneixem avui, quan el molí ja no fa girar les moles i l'aigua fa temps que s'estroncà per tal de seguir altres tresqueres i recs. Un dia, que les cròniques ignoren, els Ferragut entraren al Molinàs, i al bell mig del segle XVI el nostre notari n'era propietari. La seva activitat es devia repartir entre la notaria i la vigilància d'aquelles moles que, mogudes per l'aigua corrent, engrunaven la xeixa i en treien la farina blanca del pa tou de la pagesia.

Les primeres actuacions notariales d'Onofre Ferragut són, pel que coneixem, de l'any 1535, i les darreres de finals de segle. Durant els darrers anys, en què ja devia esser molt vell, apareix associat amb el seu fill Joan, també notari. La nissaga dels notaris Ferragut cap al 1623 actuava a Palma (els notaris Andreu, Sebastià i Miquel), potser sense deixar sa Pobla, i d'aquests notaris "ciutadans" en tenim protocols fins al 1647.

Com a conclusió d'aquesta referència històrica, creiem lògica la deducció que aquesta *Consueta dels pastorels*, trobada entre els papers d'Onofre Ferragut, es representava durant les festes de Nadal al poble de sa Pobla, tan lligat a la vida del notari. Podem afirmar, per tant, que aquests pastorells, retrobats gojosament després de tants de segles, eren els que servien per a les representacions nadalenques de la vila de sa Pobla, aleshores encara molt humil, a mitjan segle XVI i potser ja des del segle XV.

L'obra en el context del teatre nadalenc antic.

En l'actual estat de la investigació coneixem pocs textos de teatre nadalenc en català anteriors a aquest fragment, tot i que les notícies de representacions són abundoses.² En efecte, si exceptuam el monòleg de la *Sibilla*, encara avui cantat a les matines de Nadal, i del qual ja tenim mostres catalanes del se-

² Sobre notícies de representacions nadalenques catalanes en general vegeu Josep MASSOT I MUNTANER, *Notes sobre la supervivència del teatre català antic*, "Estudis romànics", XI (1962), pàgs. 56-57, que resumeix la informació de la bibliografia anterior. La documentació més reculada de representacions de misteris pròpiament dits és del 1418, en què es feia la "representació de la Sibilla amb l'emperador" a la catedral de Barcelona, i del 1429, amb la "representació de la Nativitat" a Tarragona. Per al nostre interès també és força important el treball de Gabriel LLOMPART, *Les representacions de teatre religiós mallorquí en temps del bisbe Diego Arnedo*, "Randa" 10 (1980), 99-105, que documenta permisos per representar la "representationem" o "misterium Nativitatis Domini vulgo Pastorells" el 1562 a Felanitx i el 1563 a Alcúdia i Sóller, dates ben atracades a les del nostre manuscrit, com veiem. A sa Pobla hi documenta, només, la representació del "misterium Sancte Susanne" el 1652.

gle XIII,³ només podem inventariar dos fragments de la *Representació de la Sibilla i l'emperador*, potser del segle XV.⁴ En canvi, del segle XVI, i potser d'una època atracada a la del nostre manuscrit, és l'obreta de només 76 versos titulada *Per fer la Nativitat de Nostre Señor*, que F. Carreras Candi va trobar entre els papers d'un mas de Sant Hilari de Sacalm,⁵ extremadament esquemàtica i d'escassa entitat literària. Més importants i més conegudes, encara que fins avui no editades del tot, són les mostres de teatre nadalenc conservades al manuscrit 1.139 de la Biblioteca de Catalunya, descobert per Gabriel Llabrés el 1887. Com és sabut, aquest manuscrit va ésser compilat per un sacerdot de Búger, anomenat Miquel Pascual, els anys 1598 i 1599. No obstant això, en molts de casos és ben lícit de pensar que aquest copista reuneix al seu manuscrit obres d'origen més remot i de procedència diversa.⁶ Pel que a nosaltres ens interessa ara, diguem que, en català, hi són reproduïdes cinc peces teatrals sobre la Nativitat i adoració dels pastors⁷ i dues sobre l'adoració dels Mags.⁸

El nostre fragment pertany, sens dubte, al tema de la Nativitat i adoració dels pastors i, per tant, no té res a veure amb les obres sobre la Sibilla i l'emperador, ni tampoc amb les que escenifiquen l'adoració dels Reis Mags. En canvi, sí que presenta punts de contacte, ben interessants d'estudiar, amb les altres peces cinc-centistes que desenvolupen el mateix argument. Tanmateix hem de dir que, tal com ens ha arribat, aquesta *Consueta dels pastorels*, només inclou el tema de l'edicte de l'empadronament, la preparació de la partida cap a Betlem, i la negació de posada quan la Sagrada Família hi arriba. Aquests temes són comuns a totes les obres de la Nativitat, que segueixen els evangelis de la infància; ara bé, el que caracteritza la nostra obreta és, d'una banda, la considerable extensió que hi tenen els pocs motius tractats, i, de l'altra, el seu caràcter primitiu però faceciós, popular, molt àgil en el diàleg i en la caracterització dels personatges. En aquest sentit és una obra molt pròxima a la consueta número 6 del manuscrit Llabrés, que precisament se diferencia de la resta de teatre nadalenc antic conservat per aquestes mateixes característiques, com ha demostrat exhaustivament Josep Romeu.⁹ No es tracta de la mateixa obra, encara que, com veurem tot seguit, les coincidències són moltes. En canvi, molt menors són les que presenta respecte a altres "Nativitats" que ho bé són molt més esquemàtiques (manuscrit de Sant Hilari de Sacalm i

³ Cf. MASSOT, op. cit., pàgs. 80-87, amb molta bibliografia, i, d'aquest mateix autor, l'article dedicat al *Cant de la Sibilla* en el *Diccionari de la literatura catalana* (Barcelona 1979), pàgs. 674-675.

⁴ Un que procedeix de Sant Bartomeu del Grau publicat per E. MOLINÉ I BRASÉS, (*Textes vulgars catalans del segle XV*, "Rev. Hispanique", XXVIII (1915), pàgs. 431-438), de 155 versos; i un altre publicat per J. MASSOT I MUNTANER, *Notes*, op. cit., pàg. 87, de només 16 versos.

⁵ Cf. F. CARRERAS CANDI, *Lo passament de la Verge Maria (Llibre talisman del segle XV)*, a "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", X (1921), pàgs. 211-212.

⁶ La bibliografia sobre el ms. 1.139 de la Bibl. de Catalunya és ja força abundosa. Per a una descripció general vegeu: Gabriel LLABRÉS, *Repertorio de "Consuetas" representadas en las iglesias de Mallorca (siglos XV y XVI)*, "Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos", tercera època, V (1901), pàgs. 920-927; *Teatre hagiogràfic*. A cura de Josep Romeu, vol. I (Barcelona 1957), pàgs. 73-126; P. BOHIGAS, *Notes sobre l'antic teatre català*, dins *Aportació a l'estudi de la literatura catalana* (Barcelona 1982), pàgs. 344-346.

⁷ Consuetes núms. 1, 2, 5, 6 i 37 en la numeració moderna de Gabriel Llabrés.

⁸ Consuetes núms. 7 i 8.

⁹ Cf. JOSEP ROMEU I FIGUERAS, *La cançó popular nadalenca, font d'un misteri dramàtic de tècnica medieval*, dins *Poesia popular i literatura* (Barcelona 1974), pàgs. 73-100.

consueta núm. 2 del ms. Llabrés),¹⁰ o més alegòriques i menys espontànies (consuetes 1,¹¹ 37 i potser també la núm. 5 a jutjar pel fragment que se s'ha conservat).¹² Tanmateix el conjunt d'aquestes coincidències permet de confirmar una vegada més la tesi de Romeu sobre la composició del teatre religiós antic en general, poc preocupat pel concepte d'"originalitat", però molt des-tre en la integració i reelaboració de materials preexistents. Vegem-ho mitjançant l'anàlisi més detallada de l'obra.

Descripció i anàlisi de l'obra.

El nostre text comença amb l'edecte de l'emperador sobre l'obligació d'em-padronar-se (vv. 1-16). Devia esser un fragment gairebé autònom, fossilitzat i pràcticament obligatori en aquestes obres, encara que els manuscrits no sempre el copien, precisament perquè era ben conegut. Aquí hom ens indica, sig-nificativament, que s'ha de fer "en la forma acostumada" i l'encarregat de muntar-ne la representació ja devia saber ben bé què volia dir això. De les altres obres conservades, només la consueta núm. 1, publicada per Llabrés, amplia la informació tot fent referència a la "trompeta" que havia de sonar prèviament. Quant als versos pròpiament dits, el nostre manuscrit és el que dóna el fragment més extens i presenta l'originalitat de fer al·lusió, encara que utilitzant una sintaxi més aviat confusa, al termini que tenen Josep i Ma-ria per acomplir l'edecte, 25 dies —de l'1 al 25 de desembre. En canvi, la fór-mula d'inici "Lo gran Cèsar [...] / mana a tots generalment", és reproduïda amb poques variants a totes les altres obres que donen l'edecte. Més intere-sant és de constatar que la fórmula de tancament, "y guard-s'i qui guardar-s'i ha", és també, idèntica, a la consueta núm. 6.

A continuació trobam un monòleg de Josep ben interessant i conegut. Es tracta d'un refrany de tres versos (vv. 17-19) i una cobla de 8 (vv. 20-27). El retrobam a *Per fer la nativitat*, de Sant Hilari, tan esquemàtic com aquí, i, molt més desenvolupat i reeixit, a la consueta núm. 6. Josep Romeu el va documen-tar en una nadala conservada en un manuscrit gironí del 1508,¹³ també d'una gran qualitat. La versió que ara publicam té l'únic interès de veure com s'hi modifica el tema. En efecte, en totes les altres versions conegudes aquests ver-sos fan referència als dubtes de Josep davant la seva esposa prenyada, el frag-ment més còmic, i un dels més difosos, de tota la literatura de Nadal. El nostre autor o "compilador", en canvi, potser per iniciativa pròpia o preveient la possible censura o prohibició episcopal, de què en tenim tantes notícies, va

¹⁰ Publicada, primer, per G. DÍAZ-PLAJA a la revista "San Jorge", núm. 25 (gener 1957), pàg. 24 i ss.; i, més recentment, per J. MASSOT I MUNTANER, al volum *Teatre medieval i del renaixement* (Barcelona 1963), pàgs. 17-30.

¹¹ Publicada per G. LLABRÉS en aquest mateix B.S.A.L., XV (1914-1915), pàgs. 38-46.

¹² Aquestes dues encara inèdites. Per a aquest treball hem pogut consultar, gràcies a l'amabi-litat del pare Gabriel Llopart, la còpia que en va fer Josep Mir (cf. G. LLOPART, *Les representa-cions*, op. cit., pàg. 100).

¹³ Cf. *Cançons nadalenques del segle XV*. A cura de Josep Romeu i Figueras (Barcelona 1949). Publica la nadala a les pàgs. 131-135 i descriu el manuscrit a la pàg. 9. J. Romeu també estudià extensament la relació d'aquesta nadala amb la consueta núm. 6 i, menys, amb *Per fer la Nativitat*, al treball *La cançó popular nadalenca*, citat, pàgs. 78-84 i 100.

voler que en desaparegués qualsevol deix d'irreverència. Així, la desesperació de Josep no és causada per la hipotètica infidelitat de Maria, sinó per l'edicte mateix de l'empadronament i per la necessitat de fer-lo conèixer a Maria.

Els versos 28-77, força reeixits, comporten, a través de successives cobles dialogades entre Josep i Joanet, l'ampliació del monòleg i del tema anterior. Ofereixen un cert paral·lisme amb la consuetada núm. 6, perquè allà també hi ha el diàleg, igualment extens i molt incisiu, del Josep i Joanet, encara que no hi trobam coincidències temàtiques, com ja hem dit, o textuals directes. Això sí, tant a un lloc com a l'altre, els versos serveixen per dibuixar-nos un sant Josep "barreja temperamental de bondat i apocament, i, al mateix temps, de desconfiança, irritabilitat, gasiveria i altres petits defectes", i un mosso Joanet, el Baptista, qui "d'acord amb un raonament popular antic i estès basat en els Evangelis, anomena "onclo" a Josep, i "tia" a Maria" i que és un personatge "trapella i agut, inquiet i xerraire" que "acostuma a portar la contrària a Josep i a irritar-lo".¹⁴ El motiu més original és el que deriva del monòleg anterior, és a dir, el de voler Josep que sigui Joanet qui comuniqui a Maria el contingut de la crida; intenció de la qual finalment ha de desistir davant la rebequeria del nebot o criat. En canvi, la demanda de vestit, de menjar, o de regals per part de Joanet, i l'al·lusió implícita a la gasiveria, com diu Romeu, de Josep són temes freqüents en la literatura de Nadal.

A continuació, els versos 78-159 són els que preparen directament la partida cap a Betlem. Altre cop demostren fins a quin punt troba gust el compilador d'aquesta consuetada en ampliar els temes que tracta, atès que no són comparables en extensió als de cap altra obra conservada. Els podem dividir en diverses parts. La primera (vv. 78-113) és formada pel diàleg de Josep i Maria, ben freqüent, en què Josep comunica a la seva esposa la necessitat d'emprendre el viatge per obeir les ordres del Cèsar, i ella ho accepta de seguida. Depèn molt de l'edicte, del qual repeteix fórmules arquetipitzades. Després trobam el diàleg de Josep i el mosso (vv. 114-129), sobre el motiu del guarniment de la somera, que s'ha de trobar en escena. Aquí torna a ésser ben original ja que el motiu només és esmentat de passada a la consuetada núm. 6. En els versos 130-149 el diàleg retorna a Josep i Maria, interromputs per l'àngel: aquesta intervenció de l'àngel —és a dir, l'arcàngel sant Gabriel— també és reelaborada, ja que es produeix normalment com a colofó del tema —com hem dit, evitat pel nostre autor— dels dubtes de Josep: l'àngel desfà aquests dubtes i recomana la partida. Tanmateix concideix amb la consuetada núm. 6 en el fet que Maria anomena "pare i espòs" a Josep i recomana cridar el mosso. Finalment, els versos 150-159, com passava amb el monòleg del començament, deu ésser una reducció d'un diàleg preexistent, segurament una nadala. En efecte, el que el copista anomena cobla (vv. 158-159) té tot l'aspecte d'esser el refrany d'una cançó i les quartetes de Josep (vv. 150-153) i del mosso (vv. 154-157) en són les cobles pròpiament dites. A la consuetada núm. 6, el motiu del sopar de Joanet, anterior a la partida, també hi és present, però es resol integrat dins un fragment cantat "a la francesa", fent acabar els mots en —oy, la

¹⁴ ROMEU, *La cançó popular nadalenca*, op. cit., pàgs. 75-76.

qual cosa constitueix una paròdia lingüística que també el lliga amb el món de les nades, segons Romeu.¹⁵

Un dels moments més oportuns, però, per a la inserció de nades en els misteris nadalencs és el de l'escenificació de l'anada a Betlem, que aquí abraça els versos 160-184. Això és segurament el que fa el nostre autor. Primer amb dues "nades de camí", de quatre versos cada una (vv. 160-167), cantades, com indica explícitament el manuscrit, per tots tres personatges. Després (vv. 168-184) amb una cançó llarga més complexa i que en l'obra és dialogada entre Josep i Joanet. En aquest cas és més difícil de reconstruir l'original. Sembla indubtable que els darrers versos (182-184) procedeixen d'un refrany cançonístic i la resta devia estar formada per quatre estrofes, ara força deformades, de quatre versos que alternaven octosíl·labs i tetrasíl·labs, amb rima a:b':a:b', com als versos 168-171. En pura hipòtesi encara podem pensar que després de cada estrofa es repetia aquell refrany, al qual potser alludeix el "to" que esmenta l'acotació per a tota la cançó. El que és indubtable, i la mètrica ho confirma prou, és que són davant un fragment autònom que l'autor ha aprofitat per tal d'insistir en les relacions Josep-Joanet, que tant l'atreuen.

En canvi, molt més previsibles són els versos 185-196, que escenifiquen l'arribada a Betlem i la primera negació de posada. Ho fan d'una manera breu i concisa, amb poca originalitat i per confirmar-ho basta dir que els versos 185-188 i 191-193 són gairebé idèntics a la consuetat núm. 6.

Tampoc no costa gaire d'imaginar com devia continuar l'obra. Segurament la part que no ens ha arribat devia centrar-se en el naixement i adoració dels pastors —només així tindria sentit el títol—, i devia desenvolupar uns motius molt semblants als de la consuetat núm. 6, que tant hem hagut d'esmentar, esquematitzats en el treball de Romeu.¹⁶

Mètrica i música.

Com acabam de veure, l'obra s'ha formada per acumulació de materials diversos, si fa no fa reelaborats pel compilador. A més, aquest compilador, en algun punt, fa la impressió de poca seguretat i el seu text sembla que no sempre té el caràcter de versió definitiva. No oblidem que l'abandona a mig camí. Les característiques estilístiques dependran molt d'aquest fet.

La mètrica és força diversa i sovint poc acurada, com podem veure si en feim una breu anàlisi.

Així, el pregó inicial, que deu ésser el fragment de procedència més antiga, és l'únic que utilitza l'octosíl·lab formant, primer, noves rimades i, després, una sèrie de set versos monorrims: tots dos esquemes són ben presents en el teatre català més antic. El vers 9 queda lliure.

A continuació, l'adaptació del monòleg dels dubtes de Josep respecta l'hexasíl·lab de l'original. Com a la nadala de 1508, utilitza un refrany de tres versos, amb el primer i el tercer que donen la rima (—é), i després l'amplia amb tot un seguit de cobles. La primera és la que deu dependre més de l'original,

¹⁵ Cf. ROMEU, *La cançó popular nadalenca*, op. cit., pàgs. 84-85.

¹⁶ Cf. ROMEU, op. cit., pàg. 74.

ja que acaba amb la repetició aproximada del refrany, i abans ha fet servir tres versos amb una única rima consonant, i n'ha deixat dos de lliures. Les cinc cobles següents, en canvi, són elaboració de l'autor i en podem intuir fàcilment les intencions mètriques: devien haver d'acabar amb un vers que repetís la rima del refrany i començar amb un quartet, amb rima perfecta en els versos parells; després del quartet predominen els aparellats monorrims.

Pel que fa a la preparació de la partida, és la part més segura. Els versos 78-129 són també hexasíl·labs, ara força regulars, que formen quartets o sextets d'una o dues rimes, sempre perfectes. Els quartets dels versos 130-137 tenen la particularitat d'haver-se contaminat de la rima del refrany de la cançó següent, la dels versos 150-159. Ja hem interpretat aquests versos com a reducció d'un diàleg preexistent construït sobre un refrany que donàs la rima en -ós, com el dels versos 158-159.

També ens hem referit a les cançons o nadales "de camí" dels versos 160-167 —dos quartets hexasíl·labs regulars— i dels versos 168-184, —una llarga cançó amb refrany i cobles que combina, com hem dit, octosíl·labs i quebrats.

El fragment acaba amb tres quartets heptasíl·labs: els dos primers de rima a:b:b:a, dialogats, i el tercer de rima a:a:b:b, cantat.

A aquests esquemes mètrics encara hi hauríem de superposar les melodies amb què eren cantats alguns fragments. No tenim gaire documentació al respecte, però en tres ocasions les acotacions del manuscrit hi fan referència. Primer, ens diu que els versos 160-167 han de ser cantats pels tres personatges de l'obra: no indica el to, la qual cosa demostra que les dues gloses o nadales que els constitueixen eren ben conegudes i hom ja el sabia. Després els versos 168-184 han de ser cantats al to de "mira divina [...]", tot alternant les veus de Josep i Joanet, i els versos 193-196, cantats altre cop pels tres personatges, al to de "Déu eternal". Aquestes melodies devien fer referència a cançons populars religioses també conegudes. No les retrobam, però, en les altres mostres de teatre religiós antic ja publicades i estudiades.¹⁷

Llengua i estil.

La llengua d'aquesta obreta s'aproxima al català parlat a Mallorca durant el segle XVI. En efecte, hi trobam un bon nombre de dialectalismes. Formes com "aubarda" (v. 122) amb vocalització de la *e*; "gordià" (v. 193), amb monoftongació; "guilant" (v. 67), format sobre "galant", per influència de la palatalització de la gutural inicial; "poria" (v. 77), amb reducció consonàntica; "acustumada" (primera acotació), "julia" (v. 26) i "rusi" (v. 65), amb tancament de la "o" àtona davant una "u" o una "i" —encara que trobam altres formes en què no es produeix aquest tancament (cf. v. 45 i 77, per exemple); "aculliu-nós" (v. 196), amb pronom enclític tònic. Alguns casos d'article salat, o derivat d'IPSU: "ses calsas" (v. 54), "s'eblonclo" (v. 62). Formes verbals com

¹⁷ Cf. ROMEU, *Teatre hagiogràfic*, op. cit., I, pàgs. 120-124; *Teatre bíblic. Antic testament*. A cura de Ferran Huerta Viñas (Barcelona 1976), pàgs. 22-23.

"veys" (v. 46) o "deys" (v. 138), malgrat que també trobam "dieu" (vv. 83, 91 i 131). Són força interessants les formes que utilitza per referir-se a l'oncle: "ablonclo" (vv. 42, 62), "ablonco" (v. 126, 154), "blonco" (v. 168), "onclo" (potser en aquest cas la lectura no és segura, cf. nota al vers 154), formades a partir d'AVÛNCULU, i que conduiran al "blonco", fins fa poc ben estès.

Al costat d'aquests dialectalismes trobam també molts d'arcaïsmes: "axoblit" (v. 45), "preseré" (v. 61), "parré" (v. 67), "pensós" (v. 85), "altisma" (v. 104), "laguiyat" (v. 115), i d'altres que hem remarcat en l'anotació del text. Són una altre factor que ens confirma que l'origen del fragment és ben primitiu. Amb tot, la presència de l'italianisme "manco" (v. 191), que els diccionaris etimològics no documenten més enrere del segle XVI, fa pensar que la redacció que ens ha arribat també recull algunes formes si fa no fa contemporànies de la còpia. D'altra banda, la manca de cultismes, i la presència de vulgarismes del tipus "ferramenta" (v. 152), l'atraquen, altre cop, al llenguatge col·loquial.

El més interessant és, però, que amb aquesta llengua construeix un text ben viu i atractiu. Pel que fa a l'estil hauríem de remarcar, a més de les característiques rítmiques que deriven de la mètrica, l'ús de diminutius (vv. 36-39) i sobretot la presència d'una rica gamma d'entonacions sintàctiques que sovint contrapunten el discurs asseveratiu amb exclamacions (alguna tan expressiva com la del vers 69) i interrogacions. Tot plegat ens fa arribar a la conclusió que l'autor aconsegueix l'objectiu de compondre un text faceciós i alegre, i de dibuixar-nos amb prou precisió el caràcter dels tres personatges que hi intervenen.

La nostra edició.

A continuació trascrivim el manuscrit, tot seguint les normes de la col·lecció "Els nostres clàssics": accentuam i puntuam segons la normativa actual. Accentuam també "é", "ó" i "á" quan equivalen a "he", "ho" i "ha". Amb el punt volat indicam les aglutinacions que avui no tenen representació gràfica i la pèrdua del caràcter sil·làbic dels pronoms febles "hi" i "us". Normalitzam l'ús de "u" i "v" i de "i" i "j" o "g". Desfem les abreviatures i indicam amb claudàtors lliçons que no són, o no es poden llegir, en el manuscrit, tot i que el sentit les exigeix.

CONSUETA DELS PASTORELS

E primo se publica le present edi[cte] per lo algutzir de Cèsar en la forma acustumada, e és del tenor següent.

Edictum cesaris

- Lo gran Cèsar, de continent,
mana a tots generalment
que cadehú vage ten¹ prest,
y per la vida que no rest,
5 per lo primer que conterem
vint-y-sinch del present n'eurem,
en sa naturall² ciutat
y allí sia presentat.
Altrement no dega viure.
10 Lo qui lo contrari farà
perdrà la vida y quant [ha].³
E assò s'examinerà
de tal forma que, sens duptar,
ningú no.n porà scapar
15 rich o pobre, quall que serà,
y guard-s'i qui guardar-s'i ha.

Josef

O trist de mi! Y què faré?
Quina crida és aquesta?
Las!, com m'i regiré?

Cobla

- 20 Anar jo en ma terra
ja.y volria anar,
mas la via és ten longa!⁴
no.y poré aribar.
No.y gos pensar.

¹ "ten" per "tan", forma freqüent en aquest text (cf. versos 22 i 40). Aquí, però, amb un significat ponderatiu, equivalent a "molt".

² Llegiu "natural". La doble ela final és una ultracorrecció gràfica molt freqüent en aquest text (cf. vv. 15, 55, 135, etc.).

³ "ha" no és al manuscrit, però tant el còmput sil·làbic com la rima el demanen.

⁴ Hem de llegir "llonga". La grafia de la ela palatal com a "l" simple també és freqüent en aquest manuscrit (cf. vers 49, per exemple). En català antic "llong" és el mot que s'escau al significat d'aquest passatge ('distància en l'espai'). Al segle XVI, però, ja devia esser habitual "llarg", que a poc a poc invadia el seu camp semàntic.

25 ¿Y què faré
me julia ⁵ sposa?
Y com le dixeré?

Ara.s gira an el mosso, Josef, e diu

[Josef]

Johanet, lo meu mosso,
pare sment què.t vull dir:
30 vés, parla ab m'esposa,
car jo no ley gos dir.
Dir-li has de la crida
que ara as sentida,
lo que.ns mana servir ⁶
35 l'emparador Cèsar.
Quasi un poch burlant,
perquè no se'n spant,
quasi ab rialletes
y bones paraulates
40 ella ja.s ten ⁷ benigna
molt bé te scolterà

Mosso

Per ma fe, mon ablonclo,
no.m plau quant m'eveu dit;
quant vos dich "feu-me robes"
45 vós m'eviau axoblit.⁸
Ja veys que so grandet
y ara que fa fret,
perquè ja som d'ivern
y si anam en loch ⁹ stern

⁵ "julia" o "jolia", femení de "joliu", significa "alegre". És un gallicisme, pres del francès antic "jolif", però ben freqüent en el català medieval.

⁶ Abans d'aquest vers n'ha ratllat un altre que deia "tot lo que.m de servir".

⁷ S'ha de llegir "ja és tan". El significat del vers deu ser: 'ella, que és tan benigna'.

⁸ Aquest vers és difícil. "Axoblit" o "eixoblit" és un substantiu antic ben conegut, que significa "oblit". El mot anterior podria llegir-se "m'eviau" (és a dir "m'havieu"), però així no funciona la *consecutio temporum*; també "menjau" (la "u" i la "n" es confonen molt, i la "i" sovint representa el so de "j"), però la metàfora sembla molt exagerada. Una altra possibilitat és "m'eviau", equivalent a "m'aviau", del verb antic "aviar", que significa 'posar en via' o 'amollar' (per extensió, es podria arribar a una accepció propera a 'donar', que és la que aquí reclama el sentit).

⁹ Vegeu la nota 4.

- 50 feu-me calses en capulla,¹⁰
altrement no.y niré.

Josef

- Johanet, lo meu mosso,
no.t vull enbarassar,
ses calses en capulla
55 són de mall aportar;
solement te vull comprar
unas calses en collar;
sebates en tiray¹¹
calsar-t'as sens affay;
60 com niràs per ses fe[s]tes,¹²
jo tot me'n preseré.¹³

Mosso

- Ara conech, s'eblonclo,¹⁴
que.m voleu affeytar;¹⁵
si jo vaig per ses festes,
65 rusí¹⁶ m'eureu comprar,
y, si vaig cavalcant,
ja parré¹⁷ més guilant
devant m'enemorada:
gambades que faré!

¹⁰ En general, les calces, segons tota la documentació que recullen els diccionaris etimològics, eren la part del vestit que cobria fins a la cintura. Equivalien, per tant, als "calçons" o "pantalons" actuals. Però fa de mal pensar unes "calces amb capulla" o unes "calces amb collar", com surten al vers 57. Una explicació possible fóra que es referís a la part final de les "calces": amb "capulla", és a dir, tot cobrint els peus; o amb "collar", és a dir, acabant part damunt el turmell. Això va bé amb les "sabates amb tirany" dels vers 58, bon complement de les "calces amb collar".

¹¹ Llegiu "tirany": la "y" és la grafia de la ena palatal. Com al vers següent, que, pel que fa al darrer mot, cal llegir "affany".

¹² La reconstrucció d'aquest mot sembla clara si tenim en compte el vers 64.

¹³ El verb arcaic "presar", en la forma reflexiva, significava 'avanar-se', 'enorgullir-se'. Derivat de PRETIARE, ben aviat va vocalitzar la essa en u i va formar "preuar".

¹⁴ A dalt d'aquest vers sembla que posa "si ve mon onclo".

¹⁵ "Afaitar" té aquí el significat irònic d'"enganyar".

¹⁶ "Rusí", per "rossí". No sembla que tingui el sentit despectiu de 'cavall vell, decadent, de poc vigor', sinó el més antic de 'cavall de mitjana qualitat, més lleuger que el de tir i més vigorós que el de carreres; servia per a caça i guerra, i solia esser cavalcats pels escuders', segons el defineix el *Diccionari català, valencià, balear*.

¹⁷ Futur de "parer". És també una forma ben arcaica, aviat substituïda per "aparer" i "parèixer".

Josef

- 70 Puy vas de tal manera,
jo.t mudaré de joch:
vés, para la somera,
vine a poch a poch;
jo ja seré allà
75 y veurem què serà.
Guarda que lo temps passa,
poria-nos costar.

Ara se'n va Josef a la Maria y lo mosso a portar la somera, e diu Josef a la Maria.

Josef

- Maria, sposa mia,
prech-vos no.us anutgeu,
80 una crida han feta
no sé si la sebeu.

Maria

- E quina és la crida?
Dieu-m'ó, car spòs,
no temau altre cosa,
85 ni n'estigau pensós.

Josef

Lo emparador mana
a tots generalment,
en pena de la vida,
fessam son manement.

Maria

- 90 E quin és, lo meu para?
Dieu-m'ó prestement.

Josef

No és cosa de riure
 en bona veritat;
 voll que.s vage scriure
 95 cascú en sa ciutat.

Maria

No temau res, mon pare,
 que tenbé.y ti[n]ch anar;
 de Bellem som en desens,¹⁸
 n[o].us¹⁹ hi cal més pensar.

Josef

100 O sancta companyia,
 [tot] m'eu aconortat,
 persona sou benigna
 y de gran santedat.

Maria

Lo poder de l'Altisma²⁰
 105 axí.u ha ordenat;
 donchs, posem-nos en via
 de Bellem la ciutat.

Josef

Puys axí.us plau, Maria,
 fasses quant heu manat;
 110 lo mosso on que sia
 vull sia sperat.

Maria

Cridau-lo! Ja vania.
 Feu que vinga cuytat.

18 Llegiu "descens". "Esser en descens" equival a "descendir".

19 La taca de tinta també es menja part de la "u" i potser es podria llegir "no.ns".

20 "Altisma", superlatiu arcaic d'"alt", després substituït pel cultisme "altíssim".

Ara ariba lo mosso ab la somera, e diu Josef.

[Josef]

Johanet, lo meu mosso,
115 com has tant laguiyat?²¹
Quant ha que jo.t speral
Ha hont t'est tant torbat?

Mosso

La somera era.ntrada
allà, dintre un blat,
120 y ere'm scapada
que tot me som cansat.

Josef

Posa-li prest l'aubarda,
fes sia molt cuytat
que tenim de fer via
125 de gran nesessitat.

Mosso

Are.us dich, mon ablonco,
ablonco tant amat,
ja.s posada l'aubarda
segons m'eu eu²² manat.

Joseph a la Maria.

[Josef]

130 O sancta companyia,
dieu, y què feu vós?
la partida stà presta
y tot stà per vós.

²¹ Segurament cal llegir "llaguiat" ('tardat'), verb arcaic format sobre "llagui", 'destorb que fa retardar una persona'. Tornam a trobar la duplicació innecessària de la "y" en el mot "guiya" del vers 162.

²² Llegiu "m'ho heu". Sembla que aquesta és la letcura més correcta, encara que també podria entendre's "m'evu", equivalent a "m'havau".

Maria

- 135 Ay Josef, lo meu pare,
y verginall spòs!,
posem-nos en la via,
puy axí.u manau vós.

*L'àngell, parlant.**[Angel]*

- 140 Josef sanct, no deys²³ la via
y lo camí comensat,
tu, ensemps a la Maria,
que axí és ordenat.

Josef

- 145 O sposa molt sancta,
de tot lo món repòs
cubriu[-vos] en la manta
perquè fa grans fredós.

Maria

Tot stà bé, mon pare,
perquè Déu és en nós,
crí dau lo vostro mosso
perquè vinga en nós.

*Joseph an el mosso.**[Josef]*

- 150 Johanet, lo meu mosso,
veni de prop de nós,
portau la farramenta²⁴
puy haveu sopar vós.

²³ "Deys" per "deixis". Es tracta d'una forma analògica formada sobre el model de "deis" o "veis".

²⁴ "Ferramenta" té aquí el significat de 'dentadura', com encara avui a Eivissa, segons el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. En un principi significava 'conjunt d'eines de ferro', per extensió i ironia degué passar també a significar les "eines de menjar" per excehència.

Mosso

155 Are us dich, mon ablonco,
d'exò no.us cureu vós,
trancau aquexa coque
y dau-me.l mejor tros.

Cobla

E pretau la questanya ²⁵
y jo beuré per dos.

Ara se'n van cantant tots tres.

[Tots tres]

160 Tots prengam nostra via,
tots en lo nom de Déu,
perquè l'àngell nos guiya ²⁶
qui.ns és tremès del cell.
O sancta companyia,
165 l'arcàngel Gabriell.²⁷
En Bellem fesem via
puys és plasent a Déu.

Mosso, en so de mira divina [...].

[Mosso]

Bo seria, blonco caret,
jo cavalcàs.

Josef

170 no satisfà gens, Johanet,
an aquest cas.

²⁵ Del *Diccionari català, valencià, balear* recollim la següent accepció de "castanya": 'botella de ventre ample, generalment petita i de vidre verdós, que es sol emprar per tenir untures i aixarops'. Aquí, com veiem, no té un sentit tan especialitzat.

²⁶ Cf. nota 21.

²⁷ El manuscrit posa els versos 164 i 165 en una única línia, separats però per una doble barra.

Mosso

Doncas tostemps niré a peu.

Josef

Calla, comprar-t'é un rebeu
y soneràs.²⁸

Mosso

175 No faràs pas.

Joseph

Fia de mi, no.t cal duptar.

Mosso

M[on] onclo, no.us cal befatjar.

Josef

Calla, orradàs!²⁹

Mosso

Si.m c[av]alcau jo ja.y niré.

Josef

180 Vina, nebot, que ja.u faré.

²⁸ El manuscrit posa exactament "Calla comprar te un xipeu / un rebeu y soneràs. Al text elegim l'opció que fa més sentit. D'altra banda "xipeu", que significa 'capell', és un gallicisme antic que el *Diccionari català, valencià, balear* només documenta en un text de 1507.

²⁹ Aquesta sembla la lectura del mot: deu esser "oradàs", augmentatiu d'"orat".

Mosso

Tu.m burleràs.

Josef

Mirau criansa, mirau criansa.

Mosso

De vós l'é.pressa, de vós l'é.pressa
en bona fe.³⁰

Maria parlant diu a Josef.

[*Maria*]

185 Bé.m sembla [tan gran]³¹ loch,
mon spòs prengam posada.

Josef

Donchs, Maria coronada,
sia fet lo vostro vot.

Mosso

190 Del gran Déu devalla tot
aquest divinall misteri.

Josef

Donchs, per manco impropri,
cridem lo senyor del loch

³⁰ El manuscrit diu exactament: "De vós lepressa, apressa / de vós lepressa en bona fe".
Reconstruïm la lliçó que ens sembla millor.

³¹ La taca de tinta d'aquest indret és ben espessa i, per això, els mots situats entre claudàtors són només una hipòtesi.

Tots tres en so de Déu eternall.

[*Tots tres*]

Qui.s gordià y senyor?,
responeu per pura amor,
195 veniu a perlar en nós,
e, si us plevia, aculliu-nos.³²

³² No accentuam el pronom enclític, segons la normativa actual. Així i tot, a efectes de rima, hem de tenir en compte que, en la fonètica mallorquina que segueix l'autor, és tònic.